

تجسم‌های ترسیمی اعضای خانواده در کودکان بی سرپرست و هم‌تایان عادی

مجید محمود علیلو^۳

*هانیه خرازی نوتاش^۲

منصور بیرامی^۱

چکیده

زمینه و هدف: توجه به تجسم‌های ترسیمی کودکان راهی برای شناخت دنیای درونی آن‌ها به شمار می‌رود. هدف این پژوهش مقایسه‌ی مولفه‌های تجسم‌های ترسیمی اعضای خانواده و ترسیم اعضای خانواده در نقش حیوانات در کودکان بی سرپرست و هم‌تایان عادی بود. روش بررسی: در این پژوهش مقایسه‌ای تعداد ۶۰ کودک ۷ تا ۱۰ سال (۳۰ پسر بی سرپرست و ۳۰ پسر عادی) به روش نمونه‌گیری تصادفی ساده در سال ۱۳۹۲ در شهر تبریز انتخاب و به وسیله آزمون نقاشی داف ارزیابی شدند. داده‌ها با استفاده از مجذور کای و با استفاده از نرم افزار SPSS نسخه ۲۱ تجزیه و تحلیل شد.

یافته‌ها: در بعد مولفه‌های شخصیت افزوده شده، شخصیت اول والدین، پدر و مادر حذف شده، نظم در ترتیب نقاشی، والدین به صورت حیوانات آزارنده، کودکان در نقش حیوانات دوست داشتنی و پدر به صورت حیوان درنده تفاوت معنی‌داری بین کودکان عادی و بی سرپرست وجود داشت ($P < 0.01$) اما در مولفه‌ی ترسیم مادر در نقش حیوانات نیشدار و استفاده از حیوانات دوست داشتنی بین دو گروه تفاوت معناداری دیده نشد ($P > 0.05$).

نتیجه‌گیری کلی: تفاوت قابل ملاحظه در تجسمات ترسیمی این دو گروه می‌تواند حاکی از وجود مشکلات روانشناختی در کودکان بی سرپرست باشد. توجه به تجسمات ترسیمی کودکان می‌تواند مبنایی برای ارزیابی شرایط روحی و روانی آنها قرار گیرد.

کلیدواژه‌ها: تجسمات ترسیمی، کودکان عادی، کودکان بی سرپرست.

تاریخ دریافت: ۹۳/۶/۴

تاریخ پذیرش: ۹۳/۹/۳

^۱ استاد گروه روانشناسی، دانشکده روانشناسی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران
^۲ کارشناس ارشد روانشناسی بالینی، دانشگاه علوم پزشکی تبریز، تبریز، ایران (نویسنده مسئول). شماره تماس: ۰۹۲۶۱۱۷۶۵۲۶
Email: clinicalpsychologist.notash@gmail.com
^۳ استاد گروه روانشناسی، دانشکده روانشناسی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران

مقدمه

نقاشی کودک یک پیام است، آنچه را که او نمی‌تواند به لفظ در آورد به ما انتقال می‌دهد. کودک همه مسائل زندگی خود را به واسطه نقاشی به تجربه در می‌آورد، خود را می‌آزماید و من خویشتن را بنا می‌نهد. خطوط، ترسیمی انعکاسی از دنیای هیجانی هستند و نقاشی به تنهایی به منزله جهانی است که به موازات افزایش هوشیاری و دگرگونی‌های کودک متحول می‌شود^(۱).

نقاشی یکی از ابزارهای مفید و کارآمد در فعالیت‌های پژوهشی روانشناسی و روانپزشکی کودک و نوجوان است. نقاشی کودک از زمره فعالیت‌هایی است که تحت تاثیر تحول شناختی، عاطفی و اجتماعی قرار می‌گیرد. کودکان در ترسیم افراد اطراف خود، آن‌ها را آن‌طور که می‌بینند نمی‌کشند، بلکه به گونه‌ای که آنها را درک می‌کنند یا دقیق‌تر، به گونه‌ای که خود را درک می‌کنند به نقاشی آن‌ها می‌پردازند و این امر بستگی به درجه‌ی رشد و رسیدگی روانی حرکتی کودکان دارد. نقاشی به منزله‌ی آزمون شخصیت است و پرده‌ی از روی عواطف کودک برمی‌دارد^(۲).

نقاشی کودکان به عنوان یک اثر مکتوب و قابل نگهداری در طول زمان برای شناخت ویژگی‌های روانی یا حالات عاطفی آنان بسیار با ارزش است. کودکان با هر نقاشی و داستان مرتبط با آن، جزیی از وجود یا ویژگی‌های خویش را نمایان می‌سازند و به همین دلیل است که این ابزار وسیله‌ی مناسبی برای راه یافتن به دنیای پر رمز و راز آنان تلقی می‌شود^(۳). هنرمند و کودک وقتی نقاشی می‌کنند چیزها را چنان‌که در حقیقت بیرونی وجود دارد نشان نمی‌دهند بلکه به گونه‌ای که آنها را در ذهن می‌بینند و به نظرشان می‌رسد بیان می‌کنند و بدین ترتیب چشم انداز دنیای خود را نمایان می‌سازند^(۴).

از دیدگاه روان‌تحلیلی، کودکان از طریق نقاشی آن‌چه را که در ضمیر ناخودآگاه خود دارند و احتمالاً باعث ناراحتی و اضطراب‌شان می‌شود بیان می‌کنند. به

همین دلیل، تحلیل و بررسی نقاشی کودکان یکی از مهمترین و قابل‌اعتمادترین راه‌های شناخت روان کودکان است و به والدین و مربیان کودک در شناخت مشکلات شخصیتی آن‌ها کمک زیادی می‌کند^(۵). مطالعات موجود نشان می‌دهند بسیاری از اختلالات عاطفی و مشکلات رفتاری کودکان ارتباط نزدیک با خانواده‌ای دارد که در آن زندگی می‌کنند. این امر از جهاتی منوط به ساخت خانواده و از جهات دیگر منوط به برداشت ویژه هر کودک از خانواده‌ی خود می‌شود. برای دست‌یابی به طرز فکر هر کودک از خانواده‌ی خود شیوه‌های مختلفی پیشنهاد شده است، یکی از آن‌ها اجرای آزمون ترسیم خانواده است. فرافکنی در آزمون ترسیم خانواده به سادگی و با سرعت انجام می‌گیرد و با کمک آن می‌توان به بسیاری از تعارضات، گرایش‌های ناخودآگاه و مکانیزم‌های دفاعی و اختلالات شخصیتی کودکان پی‌برد، همچنین با ترسیم اعضای خانواده در نقش حیوانات می‌توان از نگرش، شخصیت و حالات عاطفی کودکان اطلاعاتی بدست آورد^(۶).

به نظر می‌رسد کودکان چگونگی روابط حال و گذشته‌شان را با والدین و خواهران و برادران در نقاشی خانواده فرافکنی می‌کنند و چون تمام زندگی عاطفی‌شان به این روابط وابسته است، می‌توان انگیزه‌های کم و بیش پنهانی رفتار و به ویژه رفتار بیمارگونه‌ی آن‌ها را بر اساس بررسی نقاشی، استنباط و آشکار کرد^(۶).

مسائل و مشکلات کودکان و نوجوانان بی سرپرست تحت تاثیر عوامل مختلفی مانند خانواده، ویژگی‌های شخصیتی و دیدگاه آنها از خانواده است^(۷)، به همین جهت در ریشه‌یابی مسائل کودکان بی سرپرست باید به این نکته توجه شود که خانواده چگونه در دید کودکان منعکس می‌شود. از این رو با مقایسه ویژگی‌های اعضای خانواده و اعضای خانواده در نقش حیوانات می‌توان از نگرش، شخصیت و حالات عاطفی کودکان

محقق پس از اخذ مجوزهای لازم جهت انجام پژوهش از دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز اقدام به جمع آوری اطلاعات نمود. همچنین از والدین کودکان عادی و مدیران مراکز کودکان بی سرپرست رضایت نامه اخلاقی اخذ شد. ضمن این که هدف پژوهش برای شرکت کنندگان مطرح شد و به آن‌ها گفته شد که نتایج به صورت محرمانه باقی خواهد ماند و فقط به صورت گروهی تحلیل خواهند شد.

جهت جمع آوری اطلاعات از آزمون ترسیم خانواده (Family Drawing Test) استفاده شد این آزمون در ابتدا، توسط Apple و Wolf پیشنهاد شد، اما بعدها به طور کاملتر به عنوان ترسیم خانواده توسط Halesh تدوین شد. این آزمون همزمان با پیشرفت خانواده درمانی در دهه های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ شهرت بیشتری به دست آورد. آزمون ترسیم خانواده علاوه بر ویژگی های فردی آزمودنی، روابط و نیازهای خانوادگی او را منعکس می کند. این آزمون به ویژه برای کودکان و نوجوانانی که صحبت کردن درباره ی احساساتشان در مورد خانواده برایشان دشوارتر است، مفید خواهد بود^(۹). این آزمون به دو شیوه قابل اجرا می باشد: شیوه ی Pouro و شیوه ی Kerman. در این مطالعه از شیوه Kerman استفاده شد. در این شیوه از کودکان خواسته شد که خانواده را ترسیم کنند و آنان مختار بودند که خانواده ی خود یا هر خانواده دیگری را که تمایل دارند ترسیم نمایند.

تفاوت این دو شیوه ی اجرایی در آزادی کودک به هنگام ترسیم می باشد. در شیوه ی اجرای کرمن زمانی که آزمونگر از کودک می خواهد تا خانواده را ترسیم کند، کودک مختار است که خانواده ی خودش یا هر خانواده ی دیگری را که تمایل دارد انتخاب کرده و ترسیم نماید. بنابراین مانند شیوه ی اجرایی Pouro کودک خود را در برابر مسایل ویژه ی خانواده اش نمی بیند و مکانیسم های دفاعی کودک فعال نمی شود^(۴). اعتبار بازآزمایی مبتنی بر درجه بندی کمی

بی سرپرست اطلاعات مفیدی بدست آورد که برای ترسیم زندگی آینده آن‌ها و همچنین کسب تدابیر لازم جهت پر کردن خلاء های عاطفی و محرومیت های اجتماعی کودکان بی سرپرست، مناسب است^(۸).

با توجه به اهمیت موضوع، در پژوهش حاضر این سوال اصلی مطرح شد. که مولفه های تجسمات ترسیمی اعضای خانواده و اعضای خانواده در نقش حیوانات در کودکان بی سرپرست و کودکان عادی چه تفاوت هایی دارد؟

روش بررسی

پژوهش حاضر یک مطالعه مقطعی از نوع مقایسه ای است. جامعه پژوهش شامل کلیه دانش آموزان پسر ۱۰-۷ ساله ی مقطع ابتدایی در مدارس عادی و مراکز شبانه روزی شهر تبریز بودند. نمونه پژوهش شامل ۶۰ کودک پسر (۳۰ کودک بی سرپرست از گروه های ساکن مرکز شبانه روزی به روش تصادفی ساده و ۳۰ کودک از میان کودکان خانواده ی همتای عادی از مدارس ابتدایی) از مناطق محروم شهر تبریز (محرومیت از نظر وضعیت اجتماعی- اقتصادی خانواده ها جهت همتاسازی با خانواده های کودکان بی سرپرست) بود که در سال تحصیلی ۹۳-۱۳۹۲ به شیوه ی تصادفی ساده انتخاب شدند (لازم به ذکر است که برای همتاسازی به پرونده های آنان مراجعه کرده و بر اساس اطلاعات مندرج در پرونده همتاسازی صورت گرفته است. ضمن این که وضعیت اقتصادی- اجتماعی آنان نیز به همین صورت همسان سازی شد. همچنین کودکان بدسرپرست در مطالعه ما وجود نداشته اند). مشخصات نمونه پژوهش شامل نداشتن عقب ماندگی ذهنی، نبودن در معرض آموزش های روانشناختی، پسر بودن (جهت کنترل نقش جنسیت)، تمایل آزمودنی برای شرکت در پژوهش و عدم ابتلا به سایر اختلالات (جسمی و روانی) دوره کودکی (لازم به ذکر است که این اطلاعات با توجه به پرونده کودکان بدست آمد) بود

جدول شماره ۱: مقایسه فراوانی مولفه های دو گروه (N=۶۰)

مولفه ها	گروه	تعداد (درصد)
شخصیت افزوده شده	عادی	۳(۰/۱۰)
	بی سرپرست	۱۹(۰/۶۳)
شخصیت اول والدین	عادی	۲۸(۰/۹۳)
	بی سرپرست	۱۱(۰/۳۶)
پدر و مادر حذف شده	عادی	۱(۰/۳)
	بی سرپرست	۱۶(۰/۵۳)
نظم در ترتیب نقاشی	عادی	۲۳(۰/۷۶)
	بی سرپرست	۱۲(۰/۴۰)
والدین به صورت حیوانات آزارنده	عادی	۸(۰/۲۶)
	بی سرپرست	۱۶(۰/۵۳)
کودکان در نقش حیوانات دوست داشتنی	عادی	۱۶(۰/۵۳)
	بی سرپرست	۱۰(۰/۳۳)
مادر در نقش حیوانات نیشدار	عادی	۳(۰/۱۰)
	بی سرپرست	۴(۰/۱۳)
پدر به صورت حیوان درنده	عادی	۲(۰/۶)
	بی سرپرست	۱۰(۰/۳۳)
حیوانات دوست داشتنی	عادی	۱۹(۰/۶۳)
	بی سرپرست	۱۷(۰/۵۶)

در جدول شماره ۲ نتایج مقایسه مولفه های دو گروه را با استفاده از آزمون آماری نشان می دهد. چنانچه در جدول شماره ۲ مشخص است تنها از نظر مولفه‌ی حیوانات دوست داشتنی بین دو گروه کودکان بی سرپرست و کودکان عادی تفاوت معنی داری وجود ندارد.

و کیفی با استفاده از دستورالعمل Naglieri^(۱۰) و سایر راهنماهای مشابه از حد متوسط تا خوب یعنی ۰/۶۰ تا ۰/۸۹ با میانگین ۰/۷۴ به دست آمده است. بطور کلی ضرایب اعتبار نمره گذاری ساختاری، صوری، محتوایی و درجه بندی های کلی بیش از ۰/۸۰ گزارش شده است^(۱۱). در ایران نیز روایی و پایایی معتبری برای این تست گزارش شده است^(۴). در مطالعه حاضر ضریب پایایی (همسانی درونی) با استفاده از آلفای کرونباخ ۰/۸۲ به دست آمد. روش جمع آوری داده ها بدین صورت بود که پژوهشگر به صورت انفرادی (هر شرکت کننده فقط یک جلسه شرکت می کرد) و در یک کلاس درسی از تک تک شرکت کنندگان آزمون را به عمل آورده و روش نمره دهی به صورت صفر و یک انجام شد. منظور از آزمون ترسیم خانواده می باشد و از کودکان خواسته می شد که خانواده را ترسیم کنند و یک مداد و یک برگه سفید در اختیار آنها قرار داده می شد (ضمن اینکه به هر آزمودنی بیست دقیقه زمان داده می شد)، بدین صورت که چنانچه ویژگی مورد نظر (شخصیت افزوده شده، شخصیت اول والدین، پدر و مادر حذف شده، نظم و ترتیب نقاشی، والدین به صورت حیوانات آزارنده، کودکان در نقش حیوانات دوست داشتنی، مادر در نقش حیوانات نیشدار، پدر به صورت حیوان درنده و حیوانات دوست داشتنی) در نقاشی شرکت کننده وجود داشت نمره یک و چنانچه وجود نداشت نمره صفر تعلق می گرفت..

یافته ها

خصوصیات شرکت کنندگان در زیر به صورت توصیفی ارائه و سپس در جدول شماره ۱ آمار توصیفی ارائه شده است.

۶۰ آزمودنی شرکت کننده در این پژوهش همگی پسر و در دامنه سنی ۷ تا ۱۰ سال قرار داشتند. لازم به ذکر است که کلیه شرکت کنندگان از قومیت ترک بودند.

جدول شماره ۲: نتایج آزمون مجذور کای جهت مقایسه مولفه های پژوهش در دو گروه (N=۶۰)

مولفه ها	F	سطح معنی داری
شخصیت افزوده شده	۱۸/۳۷	۰/۰۰۱
شخصیت اول والدین	۲۱/۱۷	۰/۰۰۱
پدر و مادر حذف شده	۱۸/۴۶	۰/۰۰۱
نظم در ترتیب نقاشی	۸/۲۹	۰/۰۰۴
والدین به صورت حیوانات آزارنده	۹/۷۷	۰/۰۰۲
کودکان در نقش حیوانات دوست داشتنی	۹/۶۰	۰/۰۰۲
مادر در نقش حیوانات نیشدار	۰/۱۶۲	۰/۶۸۱
پدر به صورت حیوان درنده	۶/۶۶	۰/۰۱۰
حیوانات دوست داشتنی	۰/۲۷۸	۰/۵۹۸

بحث و نتیجه گیری

هدف پژوهش حاضر مقایسه‌ی مولفه های تجسم های ترسیمی اعضای خانواده و اعضای خانواده در نقش حیوانات کودکان بی سرپرست و کودکان عادی بود. با توجه به جداول فوق، نتایج پژوهش حاضر نشان داد که پسران بی سرپرست نسبت به هم‌تایان عادی شخصیت افزوده شده بیشتری در تجسمات ترسیمی خود دارند. گاهی کودکان، افرادی را به اعضای خانواده‌ی خود می‌افزایند که در عمل با آن‌ها زندگی نمی‌کنند. این افراد ممکن است یکی از آشنایان، اقوام و یا حتی شخصیت های خیالی و آرزویی باشند. شخصیت های آرزویی کسانی هستند که کودکان به گونه ای آرزوی همانندسازی با آن‌ها را دارند^(۴). افزودن فرد جدید در نقاشی به هر شکلی که باشد (نوزاد، فرد مسن و حیوان) در واقع وسیله ای برای تحقق بخشیدن به آن چیزی است که کودک در واقعیت نمی‌تواند آن را محقق سازد^(۲). مطالعه اصلی پور به یافته ای مشابه در این زمینه دست یافته است. در تبیین این امر می‌توان گفت کودکان بی سرپرست به این علت که تحت سرپرستی خانواده حقیقی خود نیستند، در مراکز شبانه روزی افرادی را که با آن‌ها

زندگی می‌کنند جزئی از خانواده خود می‌پندارند یا این که شناختی کلی از خانواده خود ندارند و همچنین از آن جایی که نیازهای (عاطفی، اقتصادی و اجتماعی) آنان توسط افراد متعددی برآورده می‌شود، این افراد متعدد را نیز جزئی از خانواده خود به حساب می‌آورند. و حتی بعضی از بچه ها عمه یا خاله، و یا عموی خود را جزئی از خانواده خود می‌پندارند. کودکان بی سرپرست تعریفی از خانواده ندارند و هر کسی را که حامی آن‌ها باشد عضوی از خانواده خودشان محسوب می‌کنند و در نتیجه این امر باعث تعدد شخصیت ها در نقاشی های کودکان بی سرپرست می‌شود^(۱۲).

همچنین با توجه به جداول فوق، نتایج پژوهش حاضر نشان داد که کودکان عادی نسبت به کودکان بی سرپرست به نسبت بیشتری والدین خود را به عنوان شخصیت اولی ترسیم نمودند ولی کودکان بی سرپرست اکثراً شخصیت اولی را که ترسیم نموده بودند مربی یا دوست آنان بود. Watkins با یافته ای مشابه در این باره می‌نویسد کودکان عادی خانواده شان حامی آن‌ها به حساب می‌آید و پدر، مادر، خواهر و برادر نقش تعریف شده ای دارند. اما برای کودکان بی سرپرست از آن جایی که برای اعضای خانواده شان تعریفی ندارند، در هر لحظه ای که فردی نیاز آنان را برآورده کند شخصیت اصلی زندگی وی به حساب می‌آید^(۱۳). می‌توان گفت که کودکان عادی هنگام ترسیم خانواده شخصیت اول ترسیم شده را یکی از والدین خود تجسم می‌نمودند. کودکان به این خاطر که از لحاظ عاطفی وابسته به والدین خود هستند آنان را منبع قدرت تجسم می‌نمایند؛ در حالی که کودکان بی سرپرست در ترسیم خانواده خود دوستان و کسانی را که رابطه عاطفی عمیقی را با آنها ایجاد کرده بودند ترسیم کرده و در نتیجه توجه به والدین در این کودکان دیده نمی‌شود. مثلاً مربی، دوست و یا معلم خود را اول ترسیم کرده اند، و وقتی از آنان پرسیده می‌شود که چرا شخصیت اول ایشان را ترسیم نموده اند بیان می‌کردند

عادی بدلیل ارتباط عاطفی با والدین خود در تجسمات ترسیمی هیچ کدام از والدین خود را حذف نمودند. وقتی در نقاشی کودک یکی از اعضای خانواده حضور ندارد یا تصویر او را با فاصله زیادی از سایرین می کشد، نشانگر تمایل کودک به عدم حضور او و یا کینه و حسادت نسبت به اوست^(۲). هنگامی که در نقاشی خانواده، یکی از اعضای خانواده وجود ندارد، می توان نتیجه گرفت که کودک آگاهانه یا ناخودآگاه آرزوی نبودن آن شخص را دارد^(۴).

همان طور که در جداول فوق مشاهده می شود، در پژوهش حاضر نظم در ترتیب نقاشی در کودکان عادی بیشتر از کودکان بی سرپرست دیده می شد. در تبیین این امر می توان استنباط کرد که کودکان عادی به نسبتی بیشتر از کودکان بی سرپرست والدین خود را بزرگتر می کشیدند. در نقاشی کودکان عادی بیشتر ردیف نقاشی مشخص بود در حالی که در نقاشی کودکان بی سرپرست نظم در ترتیب دیده نمی شد. گاهی پدر را حذف و گاه پدر را به صورت خیلی کوچک نقاشی می کردند. گاهی کودکان یکی از دوستان شان را که خیلی بیشتر دوست داشتند بزرگتر و دوستان دیگرشان را کوچکتر می کشیدند. نقاشی کودکان بی سرپرست بیشتر در نواحی و گوشه های کاغذ کشیده می شدند در حالی که کودکان عادی نقاشی را در وسط کاغذ و با نظم و ترتیب بیشتری می کشیدند. **Aslipour و همکاران** در مقایسه‌ی ویژگی های ترسیمی کودکان بی سرپرست و عادی نشان دادند در شاخص های محتوایی ترسیم خانواده شامل اولین فرد ترسیم شده، بزرگترین فرد، همسان سازی کودک، آخرین فرد ترسیم شده، حذف کامل فرد و در شاخص های ترسیمی مانند وسعت ترسیم، نیروی خطوط ترسیم، جهت ترسیم و فاصله‌ی کودک از والدین، بین کودکان دو گروه تفاوت معنی داری وجود ندارد و فقط در مورد تعارضات کودکان و افزودن فرد جدید، تفاوت بین دو گروه معنی دار بود^(۱۲).

که او را خیلی دوست دارند. مطالعه دیگری در تبیین این فرضیه می نویسد کودکان بی سرپرست اشتغال ذهنی به والدین خود ندارند و در نتیجه در هنگام ترسیم شخص اول به ترسیم والدین نمی پردازند. گاهی اوقات کودک، والدین خویش را منطبق با تصویری که از والدین خوب دارد، نمی یابد. در نتیجه اولین فردی که ترسیم می شود نشانه‌ی اوج توجه کودک به آن فرد است. **Lev- Wiesel & Samson**^(۴) با اجرای آزمون ترسیم خانواده روی هشت زن که مادر خود را در خشونت های خانوادگی (قتل توسط پدر) از دست داده بودند، به این نتیجه رسیدند که حدود شش نفر از هشت نفر آزمودنی ها ابتدا به ترسیم خواهر یا برادرشان پرداختند. فردی که توسط کودک در نقاشی به عنوان اولین نفر کشیده می شود نشانه‌ی ارزنده سازی آن فرد و با اهمیت بودن او در نظر کودک است. این شخص می تواند یکی از والدین، خواهر یا برادر، سایر اقوام و حتی خود کودک باشد^(۲). در واقع کسی که کودک به وی فکر می کند و توجه خاصی نسبت به او مبذول می دارد به عنوان نفر اول در نقاشی کودکان ترسیم می شود^(۴).

نتایج جداول فوق نشان می دهد که کودکان بی سرپرست به نسبتی بیشتر از کودکان عادی پدر و مادر را در تجسمات ترسیمی خود حذف نموده بودند. در تجسمات ترسیمی کودکان عادی، پدر و مادر حذف نشده بودند شاید در اندازه‌ی تصویر آنان تفاوت وجود داشت ولی در تجسمات ترسیمی کودکان بی سرپرست اکثرا تصویر والدین حذف شده بودند. این کودکان یا درک کلی از خانواده نداشتند و یا به علت مشکلات عاطفی و هیجانی که داشته اند والدین خود را از نقاشی خود حذف کردند و بعضی از بچه ها از مکانیسم دفاعی استفاده کرده و نمی خواستند عکس آنان را بکشند. از آن جایی که کودکان بی سرپرست از لحاظ عاطفی مهر و صمیمیت والدین را تجربه نکرده اند، لذا در نقاشی های خود پدر و مادر را حذف می کردند، در صورتی که کودکان

خواهد داشت، اما این مورد در کودکان بی سرپرست صدق نمی کند. اگر کودک بی سرپرست از جانب یک دوست یا همسال مورد آزار و اذیت قرار بگیرد کسی وجود نخواهد داشت که به عنوان یک حامی از این کودک حمایت کند و در نتیجه بد رفتاری از سوی همسالان یا کودکان دیگر ادامه پیدا خواهد کرد و در نتیجه یک پویش بد در ذهن کودک ایجاد می شود و در نتیجه در تجسمات ترسیمی خود کودکان دیگر را به صورت حیوانات خشن و آزارنده ترسیم خواهد نمود^(۱۶).

نتایج پژوهش حاضر با توجه به جداول فوق نشان داد که در تجسمات ترسیمی، کودکان بی سرپرست به نسبتی بیشتر از کودکان عادی پدر خود را به صورت حیوانی درنده ترسیم کرده. بیشتر کودکان بی سرپرست پدر خود را یا از نقاشی حذف نمودند یا به صورت حیوانی درنده ترسیم می کردند. در تبیین این یافته می توان به موضوع دست یافتنی بودن و دست نیافتنی بودن اشاره کرد. کودکان عادی پدر خود را دست یافتنی می دانند و در نتیجه او را مانند حیوانی دست یافتنی که وحشی نیست و می توان به او دست زد و تماس فیزیکی با او داشت مانند بز، الاغ یا خرگوش می پندارند، در حالی که کودکان بی سرپرست از آن جایی که مهر و محبت پدرشان را احساس نکرده اند و تماس فیزیکی با پدرشان نداشته اند، در نتیجه پدر خود را به صورت حیوانی وحشی و درنده که دست یافتنی نیست و امکان برقراری تماس فیزیکی با او وجود ندارد مانند شیر یا خرس ترسیم می کنند. این که خشونت بین والدین کودکان بی سرپرست بیشتر باشد و بارها و بارها آن ها تندخویی والدین را علیه همدیگر و خود او تجربه کرده اند و در بسیاری از موارد موجب قتل، طلاق و زندگی جدا از هم شده است نیز از دلایل جدی این ترسیم است^(۱۷).

دانش ایجاد شده ناشی از مطالعه حاضر می تواند در تحلیل وضعیت روحی کودکان معمولی و بی سرپرست به پرستاران کودکان کمک نماید. با توجه به این که پژوهش حاضر یک مطالعه توصیفی است، انجام

نتایج جداول فوق نشان می دهد که کودکان بی سرپرست به نسبتی بیشتر از کودکان عادی والدین خود را به صورت حیوانات آزارنده ترسیم نموده اند. کودکان بی سرپرست به علت مشکلات عاطفی و اجتماعی وارد شده معمولاً والدین خود را به صورت حیوانات آزارنده ترسیم می کنند. تبیین احتمالی این موضوع شاید ریشه در حسادت کودک داشته باشد. وقتی کودکان بی سرپرست خود را با همتایان عادی خود مقایسه می کنند و مشاهده می کنند که پدر و مادر آنها به کودکان محبت می کنند ولی کودکان بی سرپرست والدی ندارند که به آنها محبت کند یک پویش بد نسبت به والدین در ذهن این کودکان ایجاد می شود و این باعث می شود که کودکان بی سرپرست در تجسمات ترسیمی خود والدین شان را به صورت حیوانات آزارنده ترسیم کنند. یکی از دلایل جدی در ترسیم والدین به صورت حیوانات درنده، خشم و خشونت و پرخاشگری فیزیکی و روانی والدین علیه آن هاست. گاهی مواقع پرخاشگری انفعالی والدین از جمله طلاق، سوء استفاده عاطفی و فیزیکی، طرد عاطفی^(۱۵)، سپردن به مراکز نگهداری^(۱۶) موجب ترسیم آنها به شکل حیوانات درنده شود.

همچنین، نتایج جداول فوق نشان می دهد که در تجسمات ترسیمی، کودکان عادی بیشتر از کودکان بی سرپرست کودکان را به صورت حیواناتی دوست داشتنی ترسیم کرده اند. کودکان عادی به این علت که عواطف بهتری داشتند در تجسمات ترسیمی خود کودکان را به صورت حیوانات دوست داشتنی ترسیم کرده بودند. اما کودکان بی سرپرست به دلیل عواطف شکست خورده و همنشینی با افراد مشابه خود و وجود پرخاشگری های زیادی که از سوی همسالان خود دیده اند، اکثراً کودکان دیگر را به شکل دوست داشتنی ترسیم نکرده بودند. اگر کودک عادی توسط همسالان یا کودکان دیگر مورد آزار و اذیت قرار بگیرد، بدلیل وجود حامی دیگر مورد تجاوز یا آزار و اذیت کودکان دیگر قرار نخواهد گرفت و در نتیجه دید مطلوب و پسندیده ای نسبت به همسالان خود

دختران می‌توانند یافته‌های مفیدی در اختیار محققان قرار دهد.
از محدودیت‌های این پژوهش می‌توان به حجم نمونه نسبتاً کوچک و انجام مطالعه تنها بر روی پسران اشاره نمود

تقدیر و تشکر

نویسندگان بر خود لازم می‌دانند از دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز و کلیه کودکان و مسئولینی که در انجام این پژوهش همکاری نمودند تقدیر و تشکر به عمل آورند.
هیچ گونه تعارض منافع توسط نویسندگان بیان نشده است.

مداخله‌های آزمایشی در زمینه مشکلات رفتاری و هیجانی کودکان بی سرپرست با توجه به نقش مولفه‌های ترسیمی، می‌تواند برای یافتن نتایج دقیق‌تر کمک‌کننده باشد. با توجه به این که مشکلات و مسائل کودکان بی سرپرست تحت تاثیر عوامل مختلف زیستی، روانی و اجتماعی قرار دارند، پیشنهاد می‌شود پژوهش‌های آتی سایر جنبه‌های روانشناختی و متغیرهای مؤثر بر زندگی این کودکان (برای مثال، بررسی نقش واسطه‌ای سیستم مراقبت بهداشتی در رابطه بین مولفه‌های تجسمات ترسیمی اعضای خانواده و اعضای خانواده در نقش حیوانات) را نیز بررسی کنند تا بتوان از نتایج آن‌ها برای بهبود بیشتر مداخله‌های درمانی استفاده کرد. همچنین انجام مطالعه بر روی

فهرست منابع

- 1- Veltman MW, Browne KD. Trained raters' evaluation of Kinetic Family Drawings of physically abused children. *The Arts in psychotherapy*. 2003;30(1):3-12.
- 2- Corman L. Child's painting (application of draw a family in clinic). 5th ed. Tehran: Rushed. 2008; 9-59.
- 3- Groth-Marnat G, Roberts L. Human figure drawings and house tree person drawings as indicators of self-esteem: A quantitative approach. *J Clin Psychology*. 1998;54(2):219-22.
- 4- Hashemi N, Fadavi S. [Analysis of children's drawings]. *Journal of Analytical Reserchical Negareh*. 2009;12:106-17. Persian.
- 5- Ghasemi, M., [Mystery, children's drawings]. *Journal of Information*. 2006 :23755. Persian
- 6- Sadock BJ, Sadock VA. Kaplan and Sadock's synopsis of psychiatry: Behavioral sciences. 10th ed clinical psychiatry: Lippincott Williams & Wilkins; 2007.
- 7- Simsek Z, Erol N, Öztıp D, Münir K. Prevalence and predictors of emotional and behavioral problems reported by teachers among institutionally reared children and adolescents in Turkish orphanages compared with community controls. *Child Youth Serv Rev*. 2007;29(7):883-99.
- 8- Guttman J. Posenberg M. Emotional intimacy and children's adjustment. A comparison between single- parents divorced and intact families. *Educational Psychology*. 2013; 23(4): 457-72.
- 9- Skybo T, Ryan-Wenger N, Su Y-h. Human figure drawings as a measure of children's emotional status: critical review for practice. *J Pediatr Nurs*. 2007;22(1):15-28.
- 10- Jafar Tabatabai T, Jafar Tabatabai S. [Uproar of children's drawings]. *Quarterly News Psychotherapy*. 2004;9(31-32):18-32. Persian.
- 11- Attaran A. [Psychological value of children's drawing]. *Journal of Psychology and Educational Sciences (Peivand)*. 2006; 318: 20-4. Persian.
- 12- Aslipour A., Kafi M., Javed khosro M. [comparing graphic characteristics of children in orphanages and Ghyrprvrshgahy family drawing test]. *Journal of Mental Health*, 2010, 12 (4), 83-674. Persian
- 13- Watkins CE, Campbell VL, Nieberding R, Hallmark R. Contemporary practice of psychological assessment by clinical psychologists. *Prof Psychol Res Pr*. 1995;26(1):54-60.
- 14- Lev-Wiesel R, Samson T. Long-term effects of maternal death through paternal homicide evidenced from family of origin drawings. *The Arts in psychotherapy*. 2001;28(4):239-44.
- 15- Shakerian A. [Family drawings for psychological analysis of children living in normal and single-parent families]. *Journal of Fundamentals of Mental Health*. 2010;11(4):312-21. Persian.

- 16- Silver R. Silver Drawing test supplement. Strasota, Florida: Ablin Press Distributors. 2000.
- 17- Mousavi R, Mousavi SS, Mahmodi gharai J, Akbari Zardkhaneh S. [Assessment and Diagnosis instruments Anxiety disorders among child and adolescents]. *Journal of Military Medical Sciences*. 2008;6(2): 147- 154. Persian

Visual Graphic Characteristics of Family Members in Unaccompanied Children and Normal Counterparts

¹Bayrami M., PhD

*²Kharazi Notash H., MS

³Alilou MM., PhD

Abstract

Background & Aim: Attention to children's visual graphics is a way to recognize their inner world. The study aims to compare the components of visual graphic of family members and drawing family members as animals in unaccompanied children and their normal counterparts.

Martial & Methods: It was a descriptive comparative study. The sample consisted of 60, 7-10 year old boys (30 unaccompanied and 30 normal counterparts) who were recruited by simple randomized sampling method in 2013 and were assessed by DAP painting test. Data was analyzed by Chi-square test using SPSS-PC (v. 21).

Results: There were significant differences between the groups in turns of added character, protagonist's parents, removed parents, order in painting, parents as disturbing animals, children as lovable animals and father as predatory animal ($P < 0.01$). However, there were no significant difference between the groups in turn of drawing mother as sarcastic animals and the use of lovable animals ($P > 0.05$).

Conclusion: Differences in the visual graphic characteristics between these two groups would reflect the presence of psychological problems in unaccompanied children. Attention to children's visual graphic could be considered as a base for assessing their psychological state.

Key words: Visual Graphic, Unaccompanied Children, Normal Children

Received: 26 Aug 2014

Accepted: 24 Nov 2014

---

¹ Professor of psychology, Faculty of Psychology, University of Tabriz, Tabriz, Iran.

² Master of Clinical Psychology, Tabriz University of Medical Sciences, Tabriz, Iran (*Corresponding author).

Tel: +98 09361176526 Email: clinicalpsychologist.notash@gmail.com

³ Professor of psychology, Faculty of Psychology, University of Tabriz, Tabriz, Iran.